

A -T JELES MÚLT IDŐ ANALÓGIÁS -NAK RAGOS T/3. SZEMÉLYŰ ALAKJAI A KÉSEI ÓMAGYARBAN ÉS A KORAI KÖZÉPMAGYARBAN

KALCSÓ GYULA

1. A vizsgálat célja

Dolgozatom a -t jeles múlt idő paradigmájában az ómagyar korban megjelenő, analógiásnak tartott -nAk ragos igealakok (pl. *vártanak*, *kértenek*) ómagyar és középmagyar kori adatait próbálja összegyűjteni és értékelni a rendelkezésre álló digitális szövegkorpuszok segítségével. A feldolgozható korpuszok a kései ómagyar és a korai középmagyar kor reprezentatív példamennyiségét kínálják: a Magyar Generatív Történeti Szintaxis projekt¹ keretében elkészült ómagyar korpusz (Régi magyar konkordancia², Simon–Sass 2012) a kései ómagyar kódexek, a Magyar antikvakorpusz³ (Kalcsó 2012) a korai (1527–1576 közötti) magyar nyelvű nyomtatványok, míg a Történeti magánéleti korpusz⁴ (Dömötör–Gugán–Novák–Varga 2017, 2018) a 16–17. századi peres anyagok és misszilisek igen nagyszámú adatának a feldolgozását teszik lehetővé. Ily módon képet kaphatunk arról, hogy a kései ómagyarban megjelenő újabb igealakok az egyes időszakokban milyen arányban jelennek meg a pusztá -k ragos alakokhoz képest, valóban fokozatosan terjed-e az analógiás forma, valamint arról, hogy kimutatható-e az adatok gyakoriságában valamilyen szabályszerűség (pl. műfaji vagy regiszterbeli megoszlás).

2. A -nAk rag kialakulása

A -nAk ragot a szakirodalom az -n E/3. igerag többesjellel kiegészült változatának tartja: „A -nak/-nek rag jelentkezik minden olyan paradigma általános ragozású T/3.-ében, ahol az E/3.-ben -n volt az általános ragozás ragja” (E. Abaffy 1991b: 134). Ezek a következők voltak: a felszólító mód (*várjanak*, *kérjenek*); a *tőn*, *lőn*-féle elbeszélő múlt idejű alakok (*tőnek*, *lőnek*); az utóbbiak jelen idejében a *teszen*, *leszen* többeseként (*tesznek*, *lesznek*); valamint a *vagyon* és *megyen* igékben (*vagynak*, *vadnak*, *mënnnek*). Ezen paradigmákból terjedt át analogikusan olyanokra, amelyekben nem -n volt az E/3. rag: az elbeszélő múltba és a feltételes módba (*várának*, *kérének*; *várnának*, *kérnének*). Az analogikus terjedést valószínűleg jelentősen megkönnyítette, hogy ezekben a paradigmákban a pusztá -k többesjel a határozott ragozás ragjaként rögzült. Ugyancsak zavaró egybeesést küszöbölt ki a kijelentő mód jelen idejében a T/3. *várnak*, *kérnek* alak, hiszen

¹ <http://omagyarkorpusz.nyttud.hu/>

² <http://omagyarkorpusz.nyttud.hu/hu-search.html>

³ <http://korpusz.ektf.hu/>

⁴ <http://tmk.nyttud.hu/>

a pusztá *-k* többesjeles alak az E/1. vagy a T/1.⁵ *várok*, *kérek* alakjával lett volna azonos (vö. E. Abaffy 1991b: 135).

3. A T/3. személyű *-nAk* ragos alakok megjelenése és analogikus terjedése

A *-t* jeles múlt T/3. általános ragozásában a ragtalan E/3.-hez járuló *-k* többesjel vált tehát a T/3. ragjává (E. Abaffy 1991b: 135). A *-nAk* rag megjelenését ezen a paradigmataon a szakirodalom egyöntetűen az analógiával magyarázza (Horger 1931: 32, 35; ÁrpSzöv.: 248; E. Abaffy 1992b: 201). Azt, hogy a *-t* jeles múlt többes szám harmadik személye hogyan volt kitéve a korai ómagyarban az analógiás hatásoknak, jól szemlélteti E. Abaffy (1991b) táblázata:

	Kijelentő mód			Feltételes mód	Felszólító mód
	jelen idő	múlt idő			
		-á/-é jeles	-t jeles		
E/1.	-k		-m	-k	
2.	-sz	-l			Ø
3.	Ø				-n
T/1.	-nk				
2.	-tok/-tök ~ -tök				
3.	-nak/-nek		-k	-nak/-nek	

1. táblázat: Az általános ragozás korai ómagyar kori személyragjai.

Forrás: E. Abaffy (1991b: 150).

A többi paradigmataiban meglévő *-nAk* talán már a korai ómagyarban elkezdett áttérjedni (vö. E. Abaffy 1991b: 144), de a nagyobb arányú megjelenése a kései ómagyarra tehető, ekkor ugyanis a „*-k* mellett a többi általános ragozású paradigma mintájára morfológiai variánsként a *-nak/-nek* rag kezd terjeszkedni. Ám ez sehol sem válik kötelező érvényűvé, sohasem szorítja ki a *-k* ragot, annak mindig szabad, kötetlen variánsa marad” (E. Abaffy 1992b: 201). Abban, hogy soha nem vált kizárólagossá, alkalmasint szerepet játszott az is, hogy az E/1.-ben mindig *-m* volt a rag, a *vártak*, *kértek* sem volt félreérthető, így ez határt szabott az analógiának, feleslegessé tette a másodlagos *vártanak*, *kértenek* formákat (vö. Abaffy 1991b: 135).

Az analógiás alakokról a TNyt. az alábbiakat írja: „Adataink megoszlása és kronológiája nemcsak arra enged következtetni, hogy az analogikus hatás a kései ómagyarban indulhatott meg, hanem **talán** arra is, hogy **a *-nak/-nek* terjedése a könyvírásban kezdődött el**” (E. Abaffy 1992b: 201, kiemelés tőlem: K. Gy.). Sajnos az utóbbi kijelentést részletesebben nem magyarázza meg, ill. nem támasztja alá. Habár a korpusz mérete

⁵ A T/1.-ben sajátos módon a névmásból keletkezett rag nem a határozott, hanem az általános ragozásban kapott helyet, és a határozott paradigmák T/1. ragjában a *-k* többesjel értékelődött át T/1. raggá. A *várjok*, *kérjök* (később a hangsúlytalan magánhangzó zártabbá válásával: *várjuk*, *kérjük*) igealakok *j* eleme épp a homomorfia kiküszöbölésére került a morféma hangtestébe (vö. Abaffy 1991b: 137).

nem tenne lehetővé megalapozottabb következtetéseket, az adatok elemzéséhez természetesen hozzájárul a szerzők forrásismerete, jártassága, valamint az az elv, mely szerint a törzsanyag (a 23 kódexből, valamint 4 egyéb nyelvemlékből származó 10 000 n szövegmint) példáulit kiegészítették további gyűjtéssel (vö. TNYt. I: 20). A mintavétel még így is jelentősen torzíthat az eredményeken, hiszen pl. az alábbiakat olvashatjuk: „XV. sz.-i nem kódexbeli forrásaink csak a -*k* ragot használják, például a SzabV. is 12-szer: *tartothak*, *arthattak*, *Iwttek* stb. Ugyanakkor a JóK.-ben a két rag aránya a következő: -*k*: 38%; -*nak/-nek*: 62%. A BécsiK.-ben (a *volt* és *lett* ige kivételével): -*k*: 26%; -*nak/-nek*: 74%” (E. Abaffy 1992b: 201). A JóK. teljes anyagának elemzése viszont más arányokat mutat (57%-ban -*k* a 43%-nyi -*nak/-nek* alakkal szemben, l. alább). A TNYt. nagy valószínűséggel arra alapozta a fentebb kiemelt megállapítását, hogy a kódexekben nagyobb arányúnak tűnik az analógiás alak, mint más – feltehetőleg a beszélt nyelvhez közelebbinek gondolt, de semmiképpen sem a „könyvírás” kategóriájába sorolható – nyelvemléktípusokban. A TNYt. alapkörpuszának arányai mindenesetre arra engednek következtetni, hogy az analógiás alakok a 15–16. században fokozatosan terjednek:

	- <i>k</i>	- <i>nak/-nek</i>
15. sz.	49 (60%)	33 (40%)
16. sz.	33 (35%)	63 (65%)

2. táblázat: A -*k* ragos és a -*nak/-nek* ragos T/3. -*t* jeles múlt idejű igealakok aránya a TNYt. alapkörpuszában. Forrás: E. Abaffy (1992b: 201).

4. Az ómagyar korpusz adatai

A kései ómagyar kor egyes nyelvemlékeinek, azon belül is bizonyos kódexek anyagának teljes körű felgyűjtése ma már számítógépes korpusz segítségével elvégezhető feladat. A Magyar Generatív Szintaxis projekt keretében elkészült ómagyar korpusz hat olyan kódexszöveget tartalmaz (ApMélt., FestK., GuaryK., JóK., JordK., MünchK.), amelyet teljes egészében kereshető morfológiai annotációval is elláttak, azaz elvileg lehetséges minden -*t* jeles, T/3. alanyi ragozású igealakjuk konkordanciájának az elkészítése. A keresés ugyan nem ad a teljes kései ómagyarral vonatkozó adathalmazt, mégis pontosíthatók a TNYt. eredményei.

Az igei kódok között kétféle múlt időre vonatkozó annotációt találunk (Ip az elbeszélő múlt és Past a -*t* jeles múlt), a számra és személyre vonatkozó kód P3 (Pluralis 3, azaz többes szám harmadik személy). A határozott ragozású alakok kizárása viszont már csak olyan fejlett keresőkifejezés megszerkesztésével lehetséges, amelyre a felület alapvetően nem biztosít egyszerűen kiválasztható opciókat. A kifejezés második felében negációnak kell szerepelnie, amely kiszűri a Def kóddal ellátott alakokat.⁶ A következő

⁶ A keresőkérdések megszerkesztéséhez a korpusz sűgóján túl a lekérdezőfelület háttérül szolgáló Emdros rendszer használati útmutatóját is igénybe kellett vennem (<https://emdros.org/MQL-Query-Guide.pdf>).

keresőkérdés tehát a *-t* jeles múlt idejű, T/3. általános ragozású igealakok teljes listáját adja az elemzett korpuszrészéből:

(1) [W FOCUS w_6e ~ 'Past.P3' AND w_6e !~ 'Past.P3.Def']⁷,

ami tulajdonképpen azt jelenti, hogy 'listázd ki a *-t* jeles múlt idejű, többes szám harmadik személyű kóddal ellátott szóalakokat, de ne legyenek köztük a határozott ragozás kódjával ellátottak'. A keresés 788 találatot ad, ezek között vegyesen szerepelnek a *-k* ragos és a *-nak/-nek* ragos alakok.

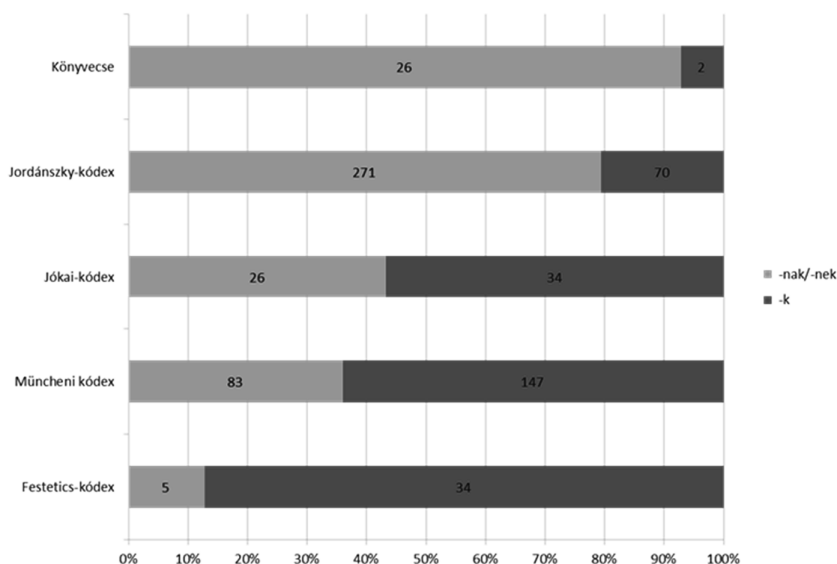
Az analógiás alakok kiszűrése újabb keresőkifejezés hozzáadásával lehetséges. A *-nak/-nek* végződés keresése a betűhív szövegekben az ortográfiai sokszínűség miatt nem célszerű. Szerencsére rendelkezésre állnak a korpusz normalizált szövegváltozatai, viszont ezekben is csak nagy körültekintéssel lehet a lekérdezéseket végrehajtani. A következő kérdés a *nak* vagy *nek* karaktersorozatra végződő, *-t* jeles múlt idejű, többes szám harmadik személyű kóddal ellátott igealakokat listázza a normalizált korpuszból:

(2) [W FOCUS w_4 ~ 'n[ae]k\)\\$'] AND w_6e ~ 'Past.P3'].

A konkordancia 432 tételt tartalmaz, ugyanakkor a tüzetes tanulmányozásával kideríthető, hogy két kódex adatai nem szerepelnek benne: nincs találat a FestK. és a GuaryK. igealakjaira. A Guary-kódex T/3. igealakjainak teljes listáját áttekintve megállapítható, hogy valóban nem használ analógiás formákat. A FestK. esetében viszont sajnos a normalizálás során sikkadt el az információ: a T/3. analógiás alakokat *-k* ragosra írták át. Az adatok kézi átfésülése után a kódexből öt analógiás alak kiszűrhető. Vagyis az ómagyar korpusz elemzett részének az arányai a következők: 437 *-nak/-nek* ragos alak áll szemben 351 *-k* ragossal.

Fontos tanulsággal szolgál az egyes kódexek arányainak a tanulmányozása is. A fent leírt keresőprocedúrát külön-külön végrehajtva megállapítható a pontos megoszlás mind az öt kódex esetében (1. ábra).

⁷ A keresések megismétléséhez az ómagyar korpusz keresőfelületén (<http://omagyarkorpusz.nytd.hu/hu-search.html>) az alsó keresőmezőbe (ahol a „...vagy szerkessze a lekérdezést közvetlenül” felirat szerepel) kell beírni az itt megadott keresőkérdéseket.

1. ábra: A -k ragos és a -nak/-nek ragos T/3. -t jeles múlt idejű igealakok aránya a Régi magyar konkordancia elemzett részének kódexeiben

A fenti kép megerősítheti a TNYt. azon feltételezését, hogy az analógiás alakok az idő előrehaladtával fokozatosan terjednek, hiszen nagyobb gyakoriságuk a korpuszvizsgálat alapján is a 16. századi kódexekre jellemző. Az ugyancsak 16. századi GuaryK. ugyanakkor 31 pusztán -k ragos alakot tartalmaz ellenpélda nélkül, de ez talán magyarázható azzal, hogy az egyébként is a század első éveiben született (1508 előtti) kódex korábbi szöveg másolata.

5. A Magyar antikvakorpusz adatai

A Magyar antikvakorpusz jelenlegi állapotában egy elemzetlen betűhív korpusz (felépítéséről l. Kalcsó 2012), amely a 16. századi, korai nyomtatott magyar nyelvű könyvek szövegrészleteiből nyelvészeti elemzés céljára összeállított reprezentatív gyűjtemény az 1576-ig terjedő időszakra vonatkozóan. Adatainak kiaknázásához ún. reguláris kifejezések (l. Friedl 2006) szerkesztésére van szükség, amelyek segítségével az elemzetlen betűhív szövegből is kinyerhetők a megfelelő adatok. A -t jeles múlt idő + -nak/-nek rag olyan morfémakombináció, amely a 16. századi nyomtatványok még igen sokszínű, ám a korábbi korszakokhoz képest jóval egységesebb ortográfiai megoldásai mellett sem áll sok esetben homomorfában más alakokkal. Az ilyenek (mint *prophetanak*, *kesertenek* stb.) kézzel könnyen kiszűrhetők, hiszen a találatok száma nem olyan nagy (l. alább).

A korpusz 103 szövegmintájából 25-ben egyáltalán nincs példa az analógiás alakokra. Mivel ez adódhat a statisztikai értelemben vett mintavételi hibából is, ezért érde-

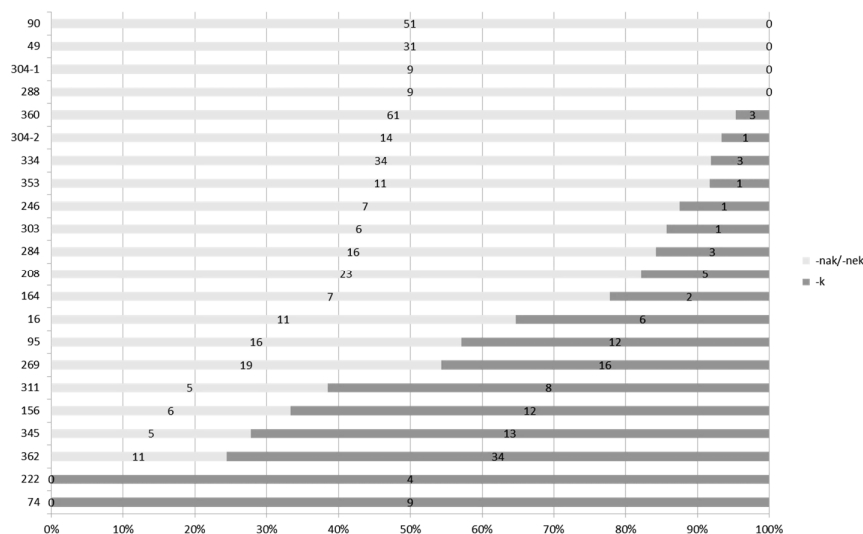
mesebb a jelentősebb tokenszámú szövegek arányait tanulmányozni. Ezek közül is azokat emeltem ki, amelyekben a tokenszám százalékában kifejezve a leggyakoribbak voltak az analógiás alakok (0,15% felett).⁸ Az alábbi táblázat mutatja az adatokat:

RMNy szerző	tokenszám	-nak/-nek	-k	Analógiás alakok a tokenszám százalékában	-k (%)
288 HELTAI Gáspár	2104	9	0	0,427756654	0
304-1 DÁVID Ferenc	2024	9	0	0,444664032	0
49 SYLVESTER János	5480	31	0	0,565693431	0
90 több szerző (Heltai)	5429	51	0	0,939399521	0
360 HELTAI Gáspár	8290	61	3	0,735826297	4,6875
304-2 DÁVID Ferenc	2219	14	1	0,630914826	6,666667
334 KULCSÁR György	8267	34	3	0,411273739	8,108108
353 több szerző	6100	11	1	0,180327869	8,333333
246 CSÁSZMAI István	1082	7	1	0,646950092	12,5
303 TORKOS János	1032	6	1	0,581395349	14,28571
284 DÁVID Ferenc	1918	16	3	0,834202294	15,78947
208 több szerző (Heltai)	6292	23	5	0,365543547	17,85714
164 DRASKOVICH György	1026	7	2	0,682261209	22,22222
16 PESTI Gábor	3015	11	6	0,364842454	35,29412
95 több szerző (Heltai)	6928	16	12	0,230946882	42,85714
269 DÁVID Ferenc	4409	19	16	0,43093672	45,71429
311 ALISTÁLI Márton?	1001	5	8	0,4995005	61,53846
156 SZÉKELY István	4043	6	12	0,14840465	66,66667
345 SZEGEDI András	1212	5	13	0,412541254	72,22222
362 BORNEMISZA Péter	14415	11	34	0,0763094	75,55556
74 SZÉKELY István	3059	0	9	0	100
222 több szerző	1568	0	4	0	100

3. táblázat: A *-k* ragos és a *-nak/-nek* ragos T/3. *-t* jeles múlt idejű igealakok aránya a Magyar antikvakorpusz jelentősebb tokenszámú és nagyobb számban analógiás alakokat tartalmazó mintáiban

Egy-egy szerző esetében megállapítható, hogy a pusztán *-k* ragos alakokat részesíti előnyben, de összességében a nyomtatványok nyelvében dominánsabb formának látszik a *-nak/-nek* ragos. Még jobban látható ez diagramon ábrázolva, az analógiás alakok gyakorisága szerint rendezve:

⁸ A jelentősebb tokenszámú minták közül háromban voltak számottevőbb adatmennyiségben kizárólag vagy lényegesen nagyobb arányban pusztán *-k* ragos alakok, ezek is szerepelnek a táblázat alsó három sorában.

2. ábra: A -k ragos és a -nak/-nek ragos T/3. -t jeles múlt idejű igealakok aránya a Magyar antikvakorpusz jelentősebb tokenszámú és nagyobb számban analógiás alakokat tartalmazó mintáiban

Világosan látszik, hogy a kései ómagyarban meginduló tendencia a korai középmagyar nyomtatványok nyelvében tovább folytatódik: az analógiás alakok nagy számban és nagyobb gyakorisággal jelennek meg.

6. A Károlyi-Újtestamentum adatai

Az antikvakorpusz adatait jól kiegészíti az ómagyar korpusz keresőfelületén keresztül lekérdezhető Károlyi-Újtestamentum. A 16. század végi, a kialakulóban lévő irodalmi nyelvi normához valószínűleg igen közel álló, ill. többek szerint azt később alapvetően befolyásoló nyomtatványszöveg (vö. Kalcsó 2018) adatai fontos tanulságokkal szolgálhatnak a 16. századi nyomtatványok nyelvének a jelen dolgozatban vizsgált igealakjaival kapcsolatban. Mivel a szöveg csak betűhív változatában, elemzetlenül hozzáférhető, ezért reguláris kifejezéssel lehet lekérdezni a T/3. igealakokra vonatkozóan. Ezek a keresőkérdések valamelyest túlgenerálnak, de mindenképpen alkalmasak arra, hogy a kétféle alak arányait a találatok száma alapján jó közelítéssel megbecsüljük. Az analógiás alakokat az alábbi kifejezéssel kerestem:

(3) [W FOCUS w_3a ~ 't(a|e)n(a|e)(k|c)\)\\$'].

A lekérdezés 262 találatot hozott, ezek zöme valóban az analógiás forma volt. A pusztán -k ragos alakok keresése reguláris kifejezéssel nagyobb pontatlansággal jár. A keresőkérdés:

(4) [W FOCUS w_3a ~ 't(a|e)(k|c|))\)\$']

sokkal inkább túlgenerál (különösen a *tek* karaktersorozatra végződőek vonatkozásában), ezért csak a *tak* végűeket néztem át kézzel is megszűrve a találati listát:

(5) [W FOCUS w_3a ~ 'ta(k|c|))\)\$'].

Erre a lekérdezésre 253 találat volt, amelyek kb. fele volt múlt idejű, T/3. alanyi ragozású igealak. Vagyis összességében nagyjából azonos arányban fordulhatnak elő a Károlyi-Újtestamentumban a pusztá -k ragos és a -nak/-nek ragos alakok.

7. A Történeti magánéleti korpusz adatai

A Történeti magánéleti korpusz az ó- és középmagyar kor magánéleti nyelvi regiszteréhez legközelebb álló műfajokat tartalmazza: 1772 előtti magánlevelekből és peres eljárások jegyzőkönyveiből épül fel (Dömötör–Gugán–Novák–Varga 2017, 2018). Szövegei közelebb állhatnak a kor beszélt nyelvéhez, talán kevésbé érvényesül bennük a kialakulóban lévő irodalmi nyelvi norma. Érdekes tehát ebben is megvizsgálni a kétféle ragos alak megoszlását, annál is inkább, mivel a korpusz nagyon jó minőségű, mély morfológiai annotációval van ellátva.

A felület⁹ lehetőséget biztosít tetszőleges finit igealak keresésére. Az alábbi lekérdezés:

(6) C~^(?!.*\Def)^(VPfx\.)*V.*\Past\.*P3[^\.]*

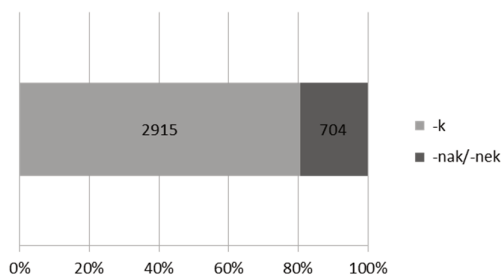
a -t jeles múlt idejű,¹⁰ T/3. alanyi ragozású alakokat adja (3619 találat). A találatok további finomítására jól lehetett használni a TMK. azon tulajdonságát, hogy a reguláris kifejezésekre és a morfológiai kódokra egyszerre lehet keresni. Így tudtam a normalizált szöveget használni – kikerülve ezzel az ortográfiai sokszínűségből adódó bonyodalmat. A -nak/-nek ragos alakokat a következő lekérdezéssel találtam meg:

(7) N~*n(a|e)k@C~^(?!.*\Def)^(VPfx\.)*V.*\Past\.*P3[^\.]*.

Ez tulajdonképpen a fenti múlt idejű, T/3. alanyi ragozású listát szűri meg, abból a *nak* vagy *nek* karaktersorozatra végződőket adja. A konkordancia áttekintésével megállapítható, hogy ezek mindegyike (704 adat) valóban az analógiás alak példája. A pusztá -k ragos alakok számát megkapjuk, ha a (6) találati számából kivonjuk (7)-ét: 3619–704, azaz 2915. A kétféle alak arányát a teljes korpuszban az alábbi diagram ábrázolja:

⁹ <http://tmk.nytud.hu/3/>

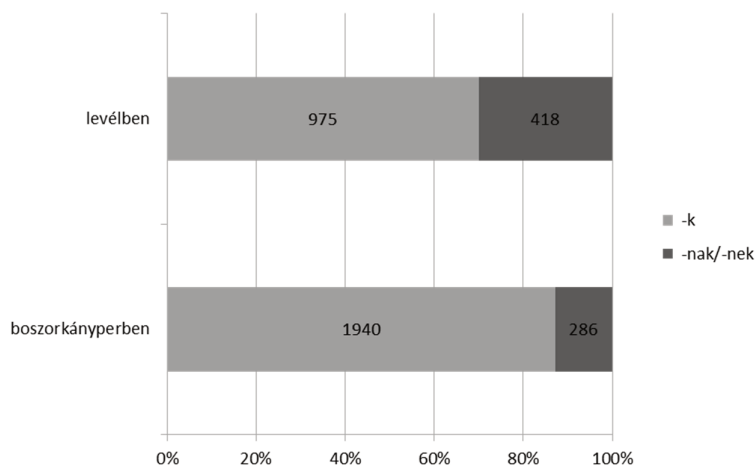
¹⁰ Az elbeszélő múlt időnek más morfológiai kódja van, csakúgy, mint az ómagyar korpuszban.

3. ábra: A *-k* ragos és a *-nak/-nek* ragos T/3. *-t* jeles múlt idejű igealakok aránya a Történeti magánéleti korpuszban

Látható, hogy az analógiás alakok aránya ebben a korpuszban 20% alatt van, holtott mind a kódexekben, mind a korai nyomtatványokban ennél jóval nagyobb arányban fordultak elő.

A képet tovább árnyalhatjuk, ha a találatokat alkorpuszok szerinti megoszlásban is megvizsgáljuk. Lehetőség van ugyanis a keresőfelületen beállítani, hogy mely forráscsoportból jelenítsen meg adatokat a rendszer. A keresések eredményeképpen látható, hogy elsősorban a peres iratanyag és a misszilisek között látszik szignifikáns különbség:

4. ábra: A *-k* ragos és a *-nak/-nek* ragos T/3. *-t* jeles múlt idejű igealakok aránya a Történeti magánéleti korpusz különböző forráscsoportjaiban

Bár mindkét forráscsoportban sokkal gyakoribbak a pusztán *-k* ragos alakok, a levelezésben az analógiás alakok nagyobb számban és nagyobb arányban találhatók.

8. Összegzés, kitekintés

A *-t* jeles múlt idő T/3. alanyi ragozású igealakjának *-nak/-nek* ragos alakja az ómagyar korban jelent meg, a nyelvelméletes adatok zöme kései ómagyar. A TNYt. szerint a 16. századra fokozatosan terjedt és gyakoribbá vált a pusztá *-k* jeles alakoknál, ám azokat nem szorította ki teljesen. Az elvégzett korpuszvizsgálatok a rendelkezésre álló digitális korpuszok teljes adatmennyiségét igyekeztek összegyűjteni és értékelni, így a kései ómagyarrá és a korai középmagyarra a vizsgált jelenség szempontjából sokkal megalapozottabb és pontosabb megállapításokat lehet tenni. A kódexekre vonatkozóan többé-kevésbe igazolódtak a TNYt. eredményei, bár egy-egy esetben az adatok kiegészíthetők, pontosíthatók. A korai nyomtatványok és a 16. század végi irodalmi nyelvi csúcsteljesítmény, a Károlyi-biblia nyelve is a korábbi folyamat kiteljesedését igazolja: az analógiás alakok gyakorisága és aránya is növekszik. Más kép rajzolódik ki azonban a beszélt nyelvhez minden bizonnyal közelebb álló regiszterekből: a peres iratanyagok magyar nyelvű részeiből, valamint a magánlevelekből. Ezekben a pusztá *-k* jeles alakok sokkal gyakoribbak és nagyobb arányban fordulnak elő. Néma aránybeli eltolódás látszik a levelezésben az analógiás alakok javára, ez talán azzal magyarázható, hogy a misszionisták nyelve – legalábbis egy-egy levélíró esetében – valószínűleg közelebb állhatott az alakulóban lévő irodalmi nyelvi normához.

A fentieket alátámaszthatják a későbbi időszakokra – elsősorban a 17. századra – vonatkozó vizsgálatok eredményei. Zsilinszky Éva az Úriszék adatait feldolgozva a következő összegzést adja: „A *-t* jeles múlt általános ragozás T/3. személyben a *maradtak* : *maradtanak* típusú alakok közül mindkettő megtalálható, de az utóbbiak vannak többségben; például 1620: *uetettenek*, *szenuettenek* (509), 1622: *uetkeztenek* (532) stb., hasonlóképpen a feltételes múltban; 1620: *teőttenek* uolna (509), 1622: *montenek* volna (522). Ellenpéldák: 1620: *chelekettek* (509), 1621: *vetőttek* (517), 1622: *akartak* (522), illetőleg 1620: *teőttek* uolna (509). – A teljesen feldolgozott legkorábbi 19 periratban 22 hosszabb alakkal 10 rövidebb áll szemben, és a *-nak/-nek* ragos változat túlsúlya jellemző a többi perszövegre is” (Zsilinszky 2004: 2). Ugyanott megjegyzi, hogy „a 17. századi grammatikusok közül Szenczi Molnár Albert és Pereszlényi Pál mindkét alakkal számol (CorpGr. 185, 484); Komáromi Csipkés utal ugyan a rövid alakok meglétére, de általában a *-nak/-nek* ragos formát használja (CorpGr. 379, 382), Kövesdi Pál nyelvtanában csak a hosszabb alak szerepel (CorpGr. 564). Érdekességgé megemlíthető, hogy Komáromi Csipkés a hosszabb alakokat tartotta eredetibbnek, a rövidet összevonással vagy elizióval magyarázta (CorpGr. 372)”. Tehát a 17. században az analógiás alakok még tovább terjednek, illetőleg úgy tűnik, hogy az irodalmi nyelvi norma (vagy talán csak az írott nyelvi regiszterek bizonyos stílusrétegeinek) részévé válnak, erre utalhat az, hogy egyes nyelvtanírók ezt tartják eredetibbnek, illetve csak ezt tüntetik fel ragozási táblázataikban.

Bizonyos, hogy a kérdés további vizsgálatokat igényel. A Történeti magánéleti korpusz (valamint bizonyos korlátokkal a másik kettő is) alkalmas a területi megoszlás feltérképezésére is, amelyre ez esetben szándékosan nem tértem ki. Fontos megvizsgálni az analógiás alakok nyelvi rendszerbeli összefüggéseit is: a T/1.-jel való kapcsolatát, az ige képzett voltának esetleges hatását. Fontos szerepe lehet az ige jelentésének is: a TNYt. utal arra, hogy a névszói eredetű *-t* jeles múlt pusztá *-k*-s végződése az állapotot kifejező

(különösen a -t(t) + *vala* szerkezetű), illetve szenvedő igealakokon stabilabb lehetett (E. Abaffy 1992b: 201). Ezen kérdések megválaszolása azonban már egy másik dolgozat tárgya lehet, viszont a szerző él a gyanúperrel, hogy a válaszok jelen vizsgálat eredményeit lényegesen nem fogják átértékelni.

HIVATKOZÁSOK

- E. Abaffy Erzsébet 1991a: Az igemód- és igeidőrendszer. In Benkő Loránd főszerk.: *A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. kötet. A korai ómagyar kor és előzményei*. Budapest: Akadémiai, 104–121.
- E. Abaffy Erzsébet 1991b: Az igei személyragozás. In Benkő Loránd főszerk.: *A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. kötet. A korai ómagyar kor és előzményei*. Budapest: Akadémiai, 122–159.
- E. Abaffy Erzsébet 1992a: Az igemód- és igeidőrendszer. In Benkő Loránd főszerk.: *A magyar nyelv történeti nyelvtana. II/1. kötet. A kései ómagyar kor. Morfematika*. Budapest: Akadémiai, 120–183.
- E. Abaffy Erzsébet 1992b: Az igei személyragozás. In Benkő Loránd főszerk.: *A magyar nyelv történeti nyelvtana. II/1. kötet. A kései ómagyar kor. Morfematika*. Budapest: Akadémiai, 184–238.
- ÁrpSzöv. = Benkő Loránd 1980: *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei*. Budapest: Akadémiai.
- CorpGr. = Toldy Ferenc szerk. 1866: *Corpus Grammaticorum Linguae Hungaricae Veterum. A régi magyar nyelvészek Erdősitől Tsétsiig*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Dömötör Adrienne – Gugán Katalin – Novák Attila – Varga Mónika 2017: Kiutkeresés a morfológiai labirintusból – korpuszépítés ó- és középmagyar kori magánéleti szövegekből. *Nyelvtudományi Közlemények* 113, 85–110.
- Dömötör Adrienne – Gugán Katalin – Novák Attila – Varga Mónika 2018: Creation of an annotated corpus of Old and Middle Hungarian court records and private correspondence. *Language Resources and Evaluation* 52/1, 1–28.
- Friedl, Jeffrey 2006: *Mastering Regular Expressions*. 3rd ed. H. n.: O'Reilly.
- Horger Antal 1931: *A magyar igeragozás története*. Acta litterarum ac scientiarum Regiae Universitatis Francisco-Josephinae: sectio philologico-historica 2. Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt.: Szeged.
- Kalcsó Gyula 2012: A Magyar antikvakorpusz fejlesztése. In Nádasi András szerk.: *Agria Media 2011 Információtechnikai és Oktatástechnológiai Konferencia és Kiállítás és ICI-11 Nemzetközi Informatikai Konferencia*. Eger: Líceum. 145–149.

- Kalcsó Gyula 2018: Nyelvjárások konvergenciája a korai nyomtatványokban és a Károlyi-bibliában. In É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila – Pintér Lilla szerk.: *Nyelvelmélet és dialektológia 4: A Károli-biblia nyelve*. Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Pázmány Péter Katolikus Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. 76–96.
- Simon Eszter – Sass Bálint 2012: Nyelvtechnológia és kulturális örökség, avagy korpuszpépítés ómagyar kódexekből. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* XXIV, 243–264.
- TNyt. = Benkő Loránd főszerk. 1991–1992: *A magyar nyelv történeti nyelvtana*. Budapest: Akadémiai.
- Úriszék = Varga Endre szerk. 1958: *Úriszék. XVI–XVII. századi perszövegek*. Budapest: Akadémiai.
- Zsilinszky Éva 2004: Megjegyzések a magyar igerendszer 17. századi történetéhez. In *A VII. Nemzetközi Magyar Nyelvtudományi Kongresszus előadásai*. URL: <http://www.nytud.hu/NMNyK/eloadas/zsilinszky.rtf>